

HAZAR DENİZİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA

ÖZ Günümüz dünyasında Hazar bölgesi, çeşitli güçlerin ilgi odağıdır. Dünyaya açılan yeni Hazar bölgesinin hidrokarbon kaynakları öncelikle bölge dışı devletlerin ve şirketlerin ilgisini çekmektedir. Hazar ülkelerinin halkları ve hükümetleri istikrarlı ve müreffeh bir gelecek için ana umutlarını petrol ve doğalgaza bağlamaktadır. Gerçekten de, sağlam bir yasal temel olmadan, kıyı devletlerinin düzenli ve medeni şekilde bir arada yaşamaları, birbirleriyle ve bölgesel olmayan ortaklarla işbirlik yapmaları, Hazar doğasının korunması güvenilir bir şekilde sağlanamazdı. Hazar bölgesinin jeopolitik özelliklerinin incelenmesi, devam eden siyasi çekişmelerin mevcut aşamasında küresel oyuncuların çıkarlarının olası kesişme noktalarını belirlemeyi mümkün kılmaktadır. Bu makale, Hazar Denizi'nin uluslararası hukuk çerçevesinde göl mü yoksa deniz mi olduğu konusunu ve 2018'de imzalanan Hukuki Statü Sözleşmesini ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, jeopolitik, Hazar bölgesi, uluslararası yasal statü, kaynaklar, petrol.

ABSTRACT In today's world, the Caspian region is the center of attention of various powers. The hydrocarbon resources of the new Caspian region, which opened up to the world, primarily attract the attention of non-regional states and companies. The peoples and governments of the Caspian countries attribute their main hopes for a stable and prosperous future to oil and gas. Indeed, without a solid legal basis, the orderly and civilized coexistence of the coastal states, their cooperation with each other, and with non-regional partners, the protection of the Caspian nature could not be reliably assured. Studying the geopolitical characteristics of the Caspian region makes it possible to identify possible intersections of interests of global players at the present stage of ongoing political conflicts. This article will discuss whether the Caspian Sea is a lake or a sea under international law and the Legal Status Agreement signed in 2018.

Keywords: Caspian Sea, geopolitics, Caspian region, international legal status, resources, oil.

Akerke ZHIYENGAZIYEVA

aqerke_zh@mail.ru

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 04.04.2021

Kabul Tarihi : 29.06.2021

1.GİRİŞ

Hazar Denizi, 370.000 kilometrekareyi kaplayan dünyanın en büyük iç rezervuarıdır. Sovyet döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İran bu denizi çevrelerken, Sovyet sonrası Hazar Denizi beş ülke ile çevrilidir - Rusya, İran ve yeni bağımsız cumhuriyetler: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan. Bağımsızlık sonrası önemli sorunlar ile karşı karşıya kalan bu cumhuriyetler, önce ekonomik meseleleri ve dış politikalarını formüle etmeye ve aynı zamanda iç istikrarı sürdürmeye zorlandı.

Hazar Havzası'nın petrol zenginliği ve Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun kesişme noktasındaki stratejik konumu, bölgenin Rusya, İran ve Türkiye'den de büyük ilgi görmesine neden oldu. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, Hazar Denizi'nin tükenmez enerji rezervleri önemli ölçüde yabancı yatırıma açıldı.

Yirmi yıllık diplomatik çabaların ardından, beş Hazar ülkesi, rezervuarın yasal statüsüne ilişkin 1996'dan beri yürürlükte olan bir sözleşme imzaladı. Ayrıca, işbirliğinin çeşitli yönlerine ilişkin altı belge daha imzalandı.

Bu makale, Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında imzalanan Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmenin kilit noktalarını ele almaktadır. Sözleşme, tarafların suları, deniz tabanı, toprak altı, doğal kaynakları ve hava sahası dahil olmak üzere denizle ilgili hak ve yükümlülüklerini belirler.

Sözleşme'nin kabul edilmesiyle, su kütlelerini uluslararası deniz hukukunun bir nesnesi haline getirecek ve dış ülkeler tarafından erişilebilir hale getirecek bir deniz olarak kabul edip etmeme veya beş kıyı devleti arasında eşit bölünmesini gerektiren bir göl olarak kabul edip etmeme konusunda uzun bir anlaşmazlık çözülmüştür.

2. HAZAR DENİZİ'NİN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ

Hazar Denizi, Avrupa ile "Avrasya İncisi" olarak bilinen Asya kıtaları arasında bir iletişim bağlantısıdır. Hazar, dünyanın iç sularının % 44'üne sahip olan dünyanın en büyük iç su külesidir. Denizde, çoğunlukla kuzey ve batı kıyılarından akan 130 irili ufaklı göl bulunmaktadır. Bu nehirler çoğunlukla kuzey ve batı kıyılarından akmaktadır. Denize temin edilen suyun % 90'ından fazlası bölgedeki beş büyük nehirden, yani Volga, Kura, Terek, Ural ve Sulak'tan sağlanmaktadır (Darabadi, 2003: 275).

Hazar bölgesinin ekonomik potansiyelinin durumunu ve gelişimini büyük ölçüde belirleyen anahtar faktör, bir yandan bölge ülkeleri için kalkınma şansı, diğer yandan da zorlukların kaynağı olan hidrokarbon kaynaklarıdır. Hazar Denizi'nin enerji potansiyeli yüksek oranda tahmin edilmektedir.

Hazar bölgesinin en temel jeopolitik özelliklerinden biri, Avrupa pazarlarına gaz ve petrol sağlayan Kuzey - Güney yönünde (Rusya - Basra Körfezi) bir bağlantı halkası olmasıdır. Batılı ülkelerin ekonomilerine enerji kaynakları sağlamada büyük öneme sahip olan Hazar Denizi'nde birkaç enerji nakil arteri birleşmektedir. Bu nedenle, boru hatları üzerindeki kontrol ABD ve AB için bir önceliktir (Chernitsyna, 2017: 421).

Bugün Hazar, bölgenin zengin petrol rezervleri ve önemli jeopolitik konumu nedeniyle hem bölgesel hem de bölgesel olmayan devletlerin çoğundan büyük ilgi görmektedir. Bölgeye olan bu ilgi öncelikle ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların gerçek büyüklüğü ve bunların üretim ve altyapı inşası için yeni yatırımların fizibilitesi hala bilinmese de, kıyı ülkeleri yatırım pazarlarında birbirleriyle rekabet etmektedir. Bugün dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %

4'ünün Hazar'da yoğunlaştığı ve potansiyelin 40 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir (Gegelashvili, 2009: 6).

Hazar denizinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının bölge ülkeleri için rolü aynı değildir. Türkmenistan ve Azerbaycan için, Hazar havzasının hidrokarbon kaynakları devlet ekonomilerinin gelişmesinde önemli bir faktör ve bütçe ikmalinin ana kaynağıdır. Kazakistan ise Hazar Denizi'nin sahanlığında ve denize komşu bölgelerde petrol ve doğal gaz üretiminin çok önemli ama belirleyici olmayan bir rol oynadığı bir ülkedir. Ülkenin başka petrol ve gaz üretimi alanları ve daha çeşitli hidrokarbon ihracat yolları da vardır. Ve buna ek olarak, ekonominin diğer bazı sektörleri de Kazakistan'da iyi gelişmiştir. Rusya ve İran için ise Hazar'daki petrol ve gaz üretimi büyük bir önem taşımaya da, bu devletler hidrokarbon akışını yönetmeyi bir politika önceliği olarak görmektedirler.

Ayrıca Hazar Denizi, hem bölgesel hem de küresel olarak sayısız fırsatın sembolüdür. Bu fırsatlar aşağıdaki gibidir:

- Hazar denizi balıkçılık alanında dünya çapında üne sahiptir ve bu alanda binlerce istihdam olanağı sağlamaktadır.
- Hazar Denizinin lezzetli ve taklit edilemez pahalı ürünü havyar şöhret ve servetin bir temsilidir.
- Denizin gaz ve petrol kaynakları, zengin balıkçılık kaynaklarıyla birlikte 19. yüzyılın sonlarından itibaren güçlü bir yeni endüstri yaratmıştır.
- Hazar Denizi, bölge ülkeleri arasında malların ve yolcuların ticari olarak taşınması için bir fırsat sağlayabilir.
- Hazar'ın stratejik konumu onu Avrupa, Suudi Arabistan Yarımadası, Hazar Denizi ve Doğu Asya için bir ticaret yoluna dönüştürmüştür.
- Hazar Denizi'nin benzersiz ekolojisi, özellikle ekolojik turizm için uygun koşulları sağlamıştır (Zeinolabedin, 2009: 116).

Dolayısıyla, Hazar bölgesinin jeopolitik özelliklerinin tamamı, özellikle de Kuzey ile Güney, Doğu ve Avrupa'yı birbirine bağlayan enerji ve ulaşım arterlerinin kesişimi ve büyük hidrokarbon rezervlerinin varlığıdır. Bu da bölgeyi küresel jeopolitik oyuncuların çıkarlarının çatışması için en olası bölge haline getirmektedir.

3.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

1991 yılına kadar tarihsel olarak iki kıyı devlet- Rusya ve İran (XVIII - XIX yüzyıllar) arasında uluslararası anlaşmalar kurulduğu için Hazar'ın statüsünün belirlenmesine dair herhangi bir sorun yoktu. 26 Şubat 1921'de Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ile İran arasında Hazar Denizi'nin yasal statüsünü netleştiren ve geliştiren bir anlaşma imzalandı (RSFSC ile İran arasında Anlaşma, 1921: 597). Bu anlaşmayla Hazar Denizi Rusya'nın münhasır yargı yetkisinde bir alan olmaktan çıktı. İran bayrağı altındaki gemilere yelken açma ve balıkçılık faaliyetleri yürütme hakkını sağladı. 1940 yılında imzalanan Sovyet-İran ticaret ve denizcilik anlaşması ile Hazar Denizi'nin statüsü pekiştirilmiştir. (SSCB ile İran arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması, 1940: 301).

1921 ve 1940 anlaşmalarının Hazar Denizi'nin su yüzeyinde SSCB ve İran'ın devlet sınırlarını oluşturmaması dikkat çekicidir. Yine de İranlı diplomat M.Kh. Makdiyan'a göre, Hazar'da deniz sınırı olmamasına rağmen, Sovyet sınır muhafızları, Astara-Hasan-Kuli hattını geçtiklerinde İranlı

(çoğunlukla balıkçı) gemileri gözaltına almış ve ardından özür dileyip serbest bırakarak İran karasularına kadar eşlik etmiştir (Makdiyan, 2014: 133).

Hazar Denizi'nin uluslararası yasal statüsü sorunu, SSCB'nin dağılmasından sonra denize erişimi olan ülke sayısının ikiden (SSCB ve İran) beşe (Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) çıkmasıyla önem kazanmıştır (Zonn vd., 2013: 336).

SSCB'nin dağılmasından sonra, daha önce geçerli olan anlaşmalar (1921 Rusya ile İran arasında ve 1940 SSCB ile İran arasında) yeni devletler tarafından sorgulanmaya başlandı. SSCB'nin çöküşünden sonra İran ve Rusya, Hazar Denizi'nin ulusal bölümlere ayrılmasına karşı çıkararak mevcut anlaşmaların hükümlerine bağlı kaldılar. Buna ek olarak, Rus-Fars ve daha sonra Rus-İran belgeleri balıkçılık ve denizcilik konularını ele almış ancak hidrokarbon kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve taşınmasıyla ilgili konuları düzenlememiştir. Böylece, 1940 tarihli anlaşmaya göre, yalnızca SSCB ve İran, nakliye ve balıkçılık için Hazar Denizi'ne serbestçe erişebiliyordu. Elbette böyle bir durum yeni bağımsız devletlere uygun değildi ve onları tek taraflı eylemlerde bulunmaya sevk etti (Zonn ve Zhiltsov, 2004: 144-145).

4.HAZAR DENİZİ'NİN COĞRAFI NİTELİĞİ

Avrasya'nın merkezinde yer alan en büyük su kütlesi Hazar okyanusa çıkışı olmamasına rağmen eşsiz bir fenomen olmaya devam etmektedir. Diğer taraftan eşsiz özellikleri ile Hazar'ın deniz mi göl mü olduğu uluslararası deniz hukuku bakımından da cevaplanması zor bir sorudur. SSCB'nin dağılmasından önce Hazar'ın rejimi, yukarıda da belirtildiği üzere, ilk önce Rusya İmparatorluğu ile İran arasındaki ikili anlaşmalar ve daha sonra Sovyetler Birliği ve İran arasındaki akitleşmelerle belirleniyordu. Her iki dönemde de, Hazar'ın durumu etkili bir şekilde dâhili ortak mülkiyetle idare edilmiştir.

Deniz sayılabilmesi için Hazar'ın okyanusa erişimi olması gerekir, bu bir su kütesinin deniz olarak adlandırılabilmesi için en önemli koşullardan biridir (Slobodyan, 2018). Ancak bilindiği üzere Hazar'ın okyanusa bir çıkışı yoktur, bu nedenle okyanusa bağlı olmayan kapalı bir su kütlesi olarak kabul edilir.

Deniz sularını göllerden ayıran ikinci özellik ise yüksek tuzluluktur. Hazar'daki su gerçekten tuzludur, ancak tuz bileşimi açısından nehir ve okyanus arasında bir ara konuma sahiptir (Slobodyan, 2018). Diğer taraftan, tuzluluk güneye doğru artmaktadır. Volga deltası % 0,3 tuz içerir ve Güney ve Orta Hazar'ın doğu bölgelerinde tuzluluk % 13-14 ulaşır. Öte yandan, okyanuslarda tuzluluk oranının %34,7'ye kadar çıktığı bilinmektedir (Slobodyan, 2018).

Bu bilgilerin ışığında, spesifik coğrafi ve hidrolojik özellikleri nedeniyle, Hazar rezervuarı özel bir yasal statü almıştır. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme için toplanan zirve katılımcıları, Hazar'ın okyanus ile doğrudan bağlantısı olmayan ve bu nedenle deniz olarak kabul edilemeyecek bir iç su kütlesi olduğu ve ancak aynı zamanda büyüklüğü, su bileşimi ve dip özellikleri nedeniyle göl sayılamayacağı yönünde birleşmişlerdir.

5.KIYIDAŞ DEVLETLERİN ULUSAL TUTUMLARI VE SORUNU ÇÖZME UMUTLARI

5.1. Kazakistan

Yeni kıyı devletlerinin, özellikle Kazakistan'ın konumu, ikili Sovyet-İran anlaşmalarıyla resmileştirilen Hazar Denizi'nin yasal statüsünü sorgulamaktaydı. Başbakan'ın 28 Temmuz 1994 tarihli 295 sayılı "Hazar Denizi Sorunu Hakkında" emri, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin talimatlar ZHIYENGAZIYEVA A. (2021). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. DA&MS. 1(1), 43-54.

içermekteydi (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanının emri No. 295, 1994). Özellikle Kazakistan tarafından, SSCB'nin çöküşüyle bağlantılı olarak, Hazar Denizi'nin 1921 ve 1940 anlaşmaları uyarınca önceki yasal statüsü, yeni jeopolitik gerçeklerle tutarsız olarak değerlendirilmekteydi. Kazakistan, Hazar Denizi'nin yeni yasal statüsünü belirlemek için aşağıdaki önceliklerden yola çıktı:

- 1) Denizin yasal statüsü, Cumhuriyete ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması amacıyla Hazar Denizi'nin Kazakistan kısmının maden kaynaklarının geliştirilmesi ve rasyonel kullanımı için uluslararası kabul görmüş zeminler ve gerçek fırsatlar sağlamalıdır;
- 2) Hazar Denizi'ndeki deniz taşımacılığı ve balıkçılık sorunlarının çözümü için Kazakistan'a elverişli bir ortam sağlanmalıdır;
- 3) Hazar Denizi'nin ekolojik sorunları kıyı devletlerinin ortaklığı temelinde çözümlenmelidir.

Yeni bir yasal statüyü oluşturmak için Hazar Denizi'nin benzersiz karakterini tanıyan Kazakistan, Hazar su yetki alanlarının 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin (BMDHS) uygun olarak dağıtılmasını önerdi. Sözleşme karasuları, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı, açık denizler üzerinde uçuş özgürlüğü, balıkçılık, çevre koruma ve kıyı devletlerinin kıyı koruma rejimlerini içermekteydi. Açık deniz rejimini Hazar Denizi'nin bir kısmına genişletmek için 1982 Sözleşmesi çerçevesinde Hazar Denizi'nin bir deniz olarak tanınması önerildi. Bu, hem kıyıda devletlere hem de diğer devletlere açık deniz alanında bazı özgürlükleri (nakliye, uçma, denizaltı kabloları ve boru hatları döşemek, yapay adalar ve benzer tesisler inşa etmek, balıkçılık ve bilimsel araştırma) vermek anlamına geliyordu. Bu nedenle, Kazakistan'ın yaklaşımı uygulandığı takdirde, Hazar dışındaki ülkelerin bayrakları altında önceden bulunan deniz taşımacılığı yasağını değiştirebilirdi (Sarkulova, 2016: 44)

Kazakistan Cumhuriyeti, İran ile 6 Ekim 1999 tarihli ortak bir Deklarasyon ile (Kazakistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilere dair 6 Ekim tarihli bildiri, 1999), 1921 ve 1940 antlaşmalarına dayalı olarak, Hazar Denizi'ndeki yasal rejiminin geçerliliğini destekledi. Rusya ile 9 Ekim 2000 tarihli ortak Bildiri'nin hükümleri (Rusya Federasyonu ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Hazar Denizi'nde işbirliğine ilişkin bildiri, 2000), 1921 ve 1940 Sovyet-İran antlaşmalarıyla kurulan denizcilik özgürlüğü rejimlerinin, balıkçılık özgürlüğünün, Hazar Denizi'nin tüm Hazar devletleri arasında hukuki statüsüne ilişkin Sözleşme'nin imzalanmasına kadar yasaklanmasını içeriyordu. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Rusya ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirli unsurlarına ilişkin olarak anlaşmasının, devletlerin çıkarlarını etkileyen uluslararası güvenliğin tüm önemli meselelerinde pozisyonların koordinasyonu ve istişare mekanizmalarının 1992 Toplu Güvenlik Anlaşması uyarınca uygulanmasının bir örneği olduğunu söyleyebiliriz (Toplu Güvenlik Antlaşması, 1992).

Rusya ile 1998 yılında bir anlaşma imzalandıktan sonra Kazakistan, Hazar Denizi'nin dibinde yetki alanlarını tanımlama konusundaki başarılı politikasını sürdürerek 2003 yılında Azerbaycan ile ve 2014 yılında Türkmenistan ile art arda anlaşmalar imzaladı (Kazakistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında anlaşma, 2003). 2012 yılında, Aşkabat ile son anlaşmanın imzalanmasından önce Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, ulusal güvenlik alanında "Kazakistan-2030" Stratejisinin uygulanmasının sonuçlarını özetleyerek, Hazar Denizi'ndeki durumun güvenilir bir şekilde kontrolünün sağlandığını, herhangi bir toprak anlaşmazlığı tehdidinin ortadan kaldırıldığını ve "Komşularla tartışmalı bölgeleri gelecek nesillere bırakmadıklarını" söyledi ("Kazakistan-2050" Stratejisi: Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Mesajı, 2012).

5.2. Azerbaycan

Azerbaycan en başından itibaren Hazar'ın statüsünün uluslararası deniz hukuku normlarına, özellikle 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümlerine göre düzenlenmesi gerektiğini belirtti (BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, 1982).

BMDHS çoğu Avrupa ülkesi, Çin ve Rusya tarafından benimsenen küresel öneme sahip bir belgedir. Deniz hukukundaki diğer düzenlemeler bu Sözleşme ile herhangi bir çelişki olmaması kaydıyla uygulanabilir (Aliyev I, 2003: 67).

Azerbaycan, her bir Hazar devletinin kendi deniz alanları yüzeyinde ve dibinde tam egemenlik hakkına sahip olduğu ve her devletin bu haklarının uluslararası hukuk bakımından korunması gerektiği fikrini savunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, uluslararası anlaşmalarla resmileştirilmiş olsa bile Hazar'da askeri varlığa karşıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Azimov Alma-Ata'da (1995) uluslararası bir konferansta askeri varlığın çok kolay bir şekilde bir baskı faktörüne dönüşebileceğini söyledi (Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferansı, 1995).

Azerbaycan'ın Hazar'ın yetki alanlarına bölünmesi fikrini ve kendi yetki alanlarındaki münhasır egemenliğini Anayasasında (1995) barındıran tek Hazar devleti olması bakımında da dikkate değerdir. Madde 2'de, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait kısımları, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerindeki hava sahası, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını oluşturan kısımlar" olarak gösterilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 2, 1995). Bu vurgu ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili bazı münferit kanunlarında da görülmektedir.

Azerbaycan'ın Hazar'a ilişkin politikası Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından açıkça ifade edilmiştir: "*Hazar Denizi, bildiğiniz gibi, her biri bir veya başka bir Hazar ülkesine ait olan bölümlere ayrılmıştır. Şimdi bazıları haksız bir şekilde bölündüğünü söylemekteler. Birisinin daha çok petrolü olduğunu, birinin daha az olduğunu söylemekteler ve bu yüzden tekrar bölümler diyordular. Bu konuda farklı görüşler ve yaklaşımlar var. Biz kesin bir pozisyona bağlıyız: Her şey olduğu gibi kalmalı ve bunun için iyi nedenlerimiz var. Görüyorum ki çoğu ülke bu konuma eğilimlidir, bu en gerçekçi olanıdır ve tüm Hazar devletlerinin çıkarlarını yansıtır*" (Aliyev I, 2003: 70).

Haydar Aliyev Hazar konusunda şu ilkelere dayanıyordu:

- Hazar'ın okyanusla doğrudan bağlantısı yoktur, bu nedenle kapalı bir denizdir.
- Hazar kıyılarında birkaç (beş) devletin sınırları vardır, bu nedenle Hazar Denizi bir iç su kütlesi değildir.
- Kıyı devletleri, başka bir kıyı devletinin yetki alanlarında herhangi bir faaliyeti yalnızca uygun ve faydalı bir ilişki için gerçekleştirebilirler. Hazar deniz olarak tanınmasa bile, uluslararası hukuk uygulamasında farklı devletlerle çevrili diğer su havzaları gibi ortak mülkiyet nesnesi olarak kabul edilmesi için hiçbir neden yoktur.

H. Aliyev, Hazar Denizi'nin İran ve Sovyet bölgelerine bölündüğüne işaret etti. Ancak SSCB, Hazar'ın kendi 12 deniz mili karasuları dışında kaynak aramak için İran'dan hiçbir zaman izin istemedi. Hatta (Sovyet yapımı) haritalarda bile, Hazar'ın İran-Sovyet kara sınırı bölgesindeki kıyı bölgeleri de denizde onu ikiye bölen düz bir çizgi ile birbirine bağlanmıştır (Huseynova, 2016: 34).

SSCB Petrol Sanayi Bakanlığı tarafından geliştirilen başka bir haritada, Hazar, orta hatta Hazar Sovyet cumhuriyetlerinin petrol üreten kısımlarına ayrılmıştır. Keşfedilen doğal kaynaklar tespit edilen yetki alanlarına göre dağıtılmıştı, cumhuriyetler kendi yetki alanları içinde bağımsız olarak iş geliştirme hakkına sahipti. Bu, Hazar'ın etki alanlarına bölünmesinin bir yenilik olmadığı ek bir kanıttır. Azerbaycanlı işletmelerin burada jeofizik ve jeolojik keşif çalışmalarını yapmaktadırlar.

5.3. Rusya

Rusya'nın bölgedeki rolünün güçlendirilmesi ve Hazar ülkeleriyle işbirliğinin genişletilmesi, bölgesel güvenliğin artırılmasına yardımcı olacaktır. Genel olarak, Rusya'nın Hazar bölgesindeki güvenliğinin komşu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik duruma bağlı olacağı unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, uzun tarihi ilişki ekonomi ve kültür alanındaki bağları güçlendirmek için kullanılmalıdır (Zhiltsov, 2001: 199).

Rusya, Hazar Denizi'nin ekolojisi ve biyolojik kaynaklarının korunması konularına büyük önem vermektedir. Dahası, çevre sorunları, Hazar devletleri istisnasız herkes için pratik öneme sahiptir. Çevresel konulardaki etkileşim, devletlerin Hazar'ın zenginliğine ilişkin sorumluluklarını fark etmelerine olanak tanıyacak ve aynı zamanda bölgenin siyasi ve yasal statüsünü pekiştirmek için çok gerekli olan hukuki ilişkileri başlatacaktır. Rusya, tüm katılımcıları dahil edecek ve çok taraflı işbirliğini genişletecek bu projelerin başlatıcısı rolünü üstlenmelidir.

Rusya, Hazar Denizi'nin ekolojisi ve biyolojik kaynaklarının korunması konularına büyük önem vermektedir. Dahası, çevre sorunları, Hazar devletleri ve istisnasız herkes için pratik öneme sahiptir. Çevresel konulardaki etkileşim, devletlerin Hazar'ın zenginliğine ilişkin sorumluluklarını fark etmelerine olanak tanıyacak ve aynı zamanda bölgenin siyasi ve yasal statüsünü pekiştirmek için çok gerekli olan hukuki ilişkileri başlatacaktır. Rusya, tüm katılımcıları dâhil edecek ve çok taraflı işbirliğini genişletecek bu projelerin başlatıcısı rolünü üstlenmelidir.

Rusya, Hazar bölgesi ülkeleriyle dış politika faaliyetlerinde sürekli olarak diğer ülkelerden gelen müdahaleleri önleme politikasına bağlı kalmaktadır ve herhangi bir askeri blok veya bölge dışı devletin askeri üslerinin konuşlandırılmasına karşı çıkmaktadır. Hazar bölgesi, Rusya Federasyonu'nun Hazar kurucu varlıklarında ve genel olarak güney yönünde istikrarlı sosyo-ekonomik kalkınma ve güvenliğin sağlanması açısından Rusya'yı ilgilendirmektedir. Hazar bölgesinin sorununun, Şubat 2013'te onaylanan Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptine yansımış olması tesadüf değildir. Rusya liderliğinin bölgenin sorunlarına artan ilgisi, geleceğe yönelik kaygısı, uluslararası meseleler de dahil olmak üzere Hazar ülkeleri arasındaki çok taraflı müzakere sürecinin daha da geliştirilmesi için koşullar yaratmaktadır.

5.4. İran

Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili olarak İran, 1921 ve 1940 Sovyet-İran anlaşmalarının Hazar'ın statüsü üzerine yeni bir anlaşma imzalanana kadar işlemeye devam edeceği görüşüne bağlı kaldı. Aslında, diğer ülkeler ikili ve çok taraflı anlaşmaların yardımıyla Hazar Denizi'ndeki paylarını artırmaya çalışmışlardı fakat İran, diğer Hazar ülkelerini komşularıyla koordine edilmeyen kararlar almaktan kaçınmaya çağırdı.

İran'ın nükleer programıyla bağlantılı uluslararası yaptırım ve baskıların neden olduğu ve on yıl süren İran izolasyonu, İran'ın Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleme müzakerelerinde zayıf bir pozisyon almasına neden oldu (Kulai, 1994: 56).

İran, oldukça iyi bir konuma sahip olduğu için Hazar Denizi boyunca ulaşım ve lojistik bağlantılarının geliştirilmesiyle ilgilenmektedir. Bu nedenle İran, bir dizi devletle petrol ve gazın kendi topraklarından taşınması konusunda anlaşmalar imzaladı, özellikle burada İran üzerinden aktif olarak petrol taşıyan Türkmenistan ile yakın işbirliği kaydedildi. Kuzey-Güney projesi kapsamında diğer ülkelerle bir dizi anlaşma var. Bütün bunlar, Hazar Denizi'nin malların, kaynakların vb. taşınmasında İran için büyük bir rol oynadığını göstermektedir (Hüseynov, 2019).

İran ciddi balıkçılık sorunlarıyla karşı karşıyadır. İstatistiklere göre dünya pazarında tanınmış bir ürün olan Hazar Denizi'nden İran'ın havyar üretimi 2000'de 300 tondan 2014'te 3 tona geriledi (Parkhomchik, 2014: 38).

Üretim hacimlerindeki azalmanın nedeni, bir yandan şiddetli su kirliliği ve ciddi çevresel zararlar, diğer yandan balıkçılığın uygunsuz organizasyonu, yasadışı balıkçılığa karşı zayıf muhalefettir. Aynı zamanda, Hazar Denizi kirliliğinin sadece İran'ı değil, aynı zamanda tüm su bölgesinin ekolojisine tehdit oluşturduğu da belirtilmelidir (Tafazoli, 2009: 8).

Hazar Denizi'ndeki güvenlik ve güç dengesi alanında İran da önemli bir ilerleme kaydetmedi. İran'ın savunma doktrinindeki güvenlik durumunun "tehditlerin yokluğu" olarak tanımlandığı, bu nedenle İran'ın güvenlik politikasında pasif hareket ettiği unutulmamalıdır (Shamsodin, 2016: 165). 1979 devriminden önce İran aslında batı bloğunun bir parçasıydı. Öte yandan, doğu bloğunun lideri olarak SSCB, İran'ın kuzey komşusuydu, bu nedenle SSCB'nin Hazar'da herhangi bir askeri hareketi o dönemde İran için bir tehdit olarak görülmekteydi. Devrimden sonra, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Batı, özellikle ABD, İran'a yönelik tehditler sisteminde merkezi bir yer aldı. O zamandan bugüne ABD, NATO ve müttefiklerinin Hazar bölgesindeki her türlü varlığı İran tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır (Tafazoli, 2009: 9).

5.5. Türkmenistan

Türkmenistan'ın tutumu, Hazarlı komşuları Azerbaycan ve Kazakistan'ın aksine, Hazar Denizi'nin deniz hukuku kategorilerinin uygulanamayacağı bir iç su kütle, bir göl olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

Komşularının aktif eylemlerinin arka planına karşı, Türkmenistan bu sorunu çözmek için en doğru yolu seçmek zorunda kaldı. Türkmenistan, Rusya tarafından sunulan her bir Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletlerin 45 millik yargı alanını benimseme seçeneğini kabul etti (Ezhiev, 2011: 234). Türkmenistan'ın pozisyonunun daha net ve daha doğru anlaşılması için, sorunun ortaya çıkmasından bu yana bu pozisyonun son derece tutarsız kaldığını özellikle not etmeliyiz. Türkmenistan resmi makamları tarafından yapılan konuşmalarda bu şekilde ifade edilmektedir. Örneğin Ocak 1998'de Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı başkanı Boris Shikhmuradov: "*Hazar Denizi sektörlerine bölünebilir ve her devlet 45 millik bir alana sahip olarak tanınabilir ve geri kalanı tarafsız hale getirilebilir. Her iki seçenek de bize uyumaktadır.*" diye açıkladı (Temirbulatov, 2011: 79).

Eski Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü sorununun, uzmanların çabalarıyla biriken çelişkileri çözmenin artık mümkün olmadığı özel bir kıyı devletleri zirvesinde tartışmaya açılması gerektiğini kaydetti. Böyle bir zirvenin Nisan 2002'de Aşabat'ta yapıldığına dikkat edilmelidir, ancak İran ve Türkmenistan'ın ilkeli pozisyonları nedeniyle Hazar devletlerinin başkanları Hazar'ın hukuki statüsü konusunda nihai bir uzlaşmaya varmayı başaramadı (Temirbulatov, 2011: 79).

6.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜNE İLİŞKİN SÖZLEŞME

2018 Sözleşmesi suları, deniz yatağı, toprak altı, doğal kaynakları ve hava sahası dahil olmak üzere Hazar Denizi ile ilgili tarafların hak ve yükümlülüklerini tanımlayan ve düzenleyen temel bir uluslararası anlaşmadır (Ongarova, 2018: 3). Kazakistan'ın Aktau şehrinde düzenlenen Beşinci Hazar Zirvesi, Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve İran liderlerinin Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmeyi imzalaması büyük bir atılım getirdi. Mevcut Sözleşme, ülkeler arasında birçok uzlaşma sağlamaktadır.

Sözleşme, kıyı devletleri arasındaki ilişkilerin ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü, üyeler arasında eşitlik, zorla tehdit kullanmama (sadece 17 yıl önce Azerbaycan ve İran tartışmalı sahalarda neredeyse tam ölçekli bir deniz savaşı başlatmıştı) ve müdahale etmeme ilkelerine dayanmasını öngörür. Bu belgenin orduyla ilgili hükümleri, herhangi bir dış silahlı kuvvetin fiziksel olarak varlığını yasakladığından ve aynı zamanda bir üye devletin topraklarının başka herhangi bir kıyı devletine karşı saldırı eylemlerine izin verilmesini yasakladığından, Rusya Federasyonu için saf diplomatik bir başarı olarak kabul edilebilir (Nusenova, 2020: 360). Rusya, hem genel askeri etkisi hem de Hazar çevresindeki askeri mevcudiyeti açısından en güçlü ülke olduğu için, bu, bölgenin herhangi bir potansiyel ABD (veya başka devlet) istilasına ile ilgili korkularını yatıştıracaktır.

Sözleşme, bölgesel uyuşmazlıkların çözümü için genel bir yasal çerçeve oluşturursa da, herhangi bir özellikten kaçınır. Bu nedenle, başta İran ve Azerbaycan'ın iddiaları nedeniyle birçok tartışmalı petrol sahasında uzun müzakereler beklenebilir. Tüm müzakere süreci boyunca İran, diğer ülkelerin isteklerine aykırı olarak, deniz tabanının sınırlandırılmasına (her ülke kıyıların yüzde 20'sini alacak) eşit bir yaklaşımı savundu (Nusenova, 2020: 360). Gerçek şu ki, Rusya sırasıyla 2001 ve 2003 yıllarında Kazakistan ve Azerbaycan ile deniz tabanının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmalarını imzaladığında, taraflar kendi parçalarını orta hat boyunca bölmüşlerdir. Madde 8/-1. sınırlandırma görevini etkili bir şekilde ilgili hükümetlerin elinde tutmakta ve böylelikle güney Hazar'ın sınırlarının belirlenmesinde çok mütevazı bir hızlanma sağlamaktadır (kuzey kısmı tamamen sınırlandırılmıştır) (Nusenova, 2020: 361).

Denizaltı boru hatlarının ve kablolarının döşenmesi ile ilgili olan 14. madde, Avrupa'ya gaz tedariki seçeneklerini önemli ölçüde değiştirebileceği için enerji analistleri tarafından en çok ilgi gören maddedir. Madde 14/-2'ye göre, çevre standartlarını (özellikle Hazar Denizi'nde katı olan) karşıladıkları için tüm taraflar deniz altı boru hatları inşa etme hakkına sahiptir (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, Madde 14/-2, 2018).

Hazar Denizi Sözleşmesi'nde dikkati hak eden birkaç önemli unsur daha vardır. Bunlardan en önemlisi güvenlik önlemleriyle ilgilidir. Hazar'a kıyısı olmayan devletlerin yabancı (askeri) üslere sahip olması yasaktır. Bu madde özellikle NATO'yu hedef almaktadır. Hem Rusya hem de Çin, İran ile daha yakın ekonomik ve siyasi bağlar geliştirmektedir. Her iki ülke de İran'ın altyapı ve kaynaklarının geliştirilmesi için önemli yatırımlar yaptı. İran aynı zamanda Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nde de kilit bir devlettir (Tsin' vd., 2019: 220).

Sözleşme ayrıca Hazar Denizi'nden geçişi de düzenlemektedir. Tüm tarafların Hazar Denizi'nden diğer denizlere ve okyanuslara serbest geçiş hakkı vardır. Bu erişim hakkı, transit tarafların topraklarından geçen tüm ulaşım türlerinde transit geçiş özgürlüğü yoluyla kullanılabilir. İlgili taraflar arasında ikili anlaşmalara veya böyle bir anlaşmanın olmaması halinde transit tarafların mevzuatına tabidirler. Her devlet kendi bayrağını taşıyan gemiler üzerindeki yargı yetkisini belirler ve uygular. Buna ek olarak, her bir taraf, toprak altı kullanımını ve deniz tabanının ve yeraltının sömürülmesi ile ilgili diğer meşru ekonomik faaliyetlerin egemenlik haklarını kullanırken, diğer

tarafların gemilerine karşı, teftiş, sıcak takip, alıkoyma, tutuklama ve yasal işlemler dâhil olmak üzere dava açabilir. (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, Madde 3, 2018).

Sözleşmenin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin sözleşmeye taraf devletler arasındaki tüm anlaşmazlıklar danışma ve müzakere yoluyla çözümlenmelidir. Müzakereler başarısız olursa, anlaşmazlık tarafların takdirine bağlı olarak "uluslararası hukukta öngörülen diğer barışçıl yollarla" çözümlenmelidir. (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, Madde 21, 2018).

Böylelikle, Sözleşmenin aşağıdaki kilit noktaları ayırt edilebilir. İlk olarak, Sözleşme, 15 mil ve 10 deniz mili bağımsız sulardan oluşan münhasır bir balıkçılık bölgesini ve ardından genel suları tanımlar; ikinci olarak, açık denizlerde transit geçiş öngörülmektedir; üçüncü olarak, deniz altı boru hatlarının inşası tarafların oybirliğini gerektirmez; dördüncü olarak, Sözleşme, Hazar Denizi'ni bir barış bölgesi olarak tanımlamaktadır ve imzacılar yalnızca kendi topraklarına askeri teçhizat yerleştirebilir. (Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, Madde 7-11, 2018).

Genel olarak, Hazar Sözleşmesi, kapsamlı bir yasal çerçeve olmasa da, ilerideki müzakereler için iyi bir temel oluşturmaktadır. Bölgesel anlaşmazlıklar büyük olasılıkla bir süre donmuş durumda kalacak ve hiçbir yeni gaz boru hattı projesi, piyasa koşulları değişmedikçe yakın zamanda gün ışığına çıkmayacaktır.

7.SONUÇ

Bir tür "Hazar Denizi Anayasası" olan Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin 2018 Sözleşmesinin kabulüyle Hazar Denizi antlaşmaları sistemi oluşturulmuştur. Hazar bölgesinin güvenlik, istikrar ve dinamik kalkınmasının garantörü olmanın yanı sıra kıyı devletlerinin hak ve yükümlülükleriyle ilgili tüm sorunları çözmek için tasarlanmıştır.

Hazar Denizi için, 2018 Sözleşmesi özel bir yasal statü ve ilgili yasal rejimler oluşturmuş, Hazar devletlerinin bölgesel işbirliğinin en önemli konularını düzenlemiştir. Sözleşme, beş devlet için Hazar Denizi'nde münhasır ve egemen hakları güvence altına alır, toprak altı ve diğer kaynaklarının sorumlu bir şekilde geliştirilmesini ve kullanımını düzenler, mutabakat ve karşılıklı menfaatler temelinde tüm acil sorunların çözümünü, Hazar'ın gerçekten barışçıl bir statüsünü güvenilir bir şekilde garanti eder. Hazar Denizi'nde bölge dışı devletlerin silahlı kuvvetlerinin bulunmaması, yabancı askeri üslerin kurulmasına izin vermeyip, toplu kullanımı için açık kurallar koymaktadır. Hazar Denizi Sözleşmesi her ne kadar zorlu bir süreçten geçilerek imzalanmış olsa da beş kıyıdaş devlet arasında süregelen çeşitli sorunlar mevcudiyetini korumaktadır.

KAYNAKÇA

ALİYEV, I. (2003). "Azerbaycan Hazar petrolü", Moskova, s.67-84

CHERNITSYNA, Sofia Yu., (2017). "Geopoliticheskiye osobennosti Kaspiyskogo regiona" (Geopolitical features of the Caspian region), Diplomatic Academy of the MFA of Russia, s.421-423.

DARABADI, Q.P. (2003). "The History of Khazar Region Geography, Geopolitics and Contemporary Era", Central Asia and Caucasus Studies, s.275.

EZHIEV, I.B. (2011). Contradictions in the approaches To the settlement of the modern politico-legal Status of the caspian sea, Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, s. 234

ZHIYENGAZIYEVA A. (2021). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. DA&MS. 1(1), 43-54.

- GEGELASHVİLİ, N.A. (2009). “Kaspiyskiy region v rossiysko-amerikanskikh otnosheniyakh”, s.6.
- HUSEYNOVA, S. A. (2016). “Azerbaycan'ın dış politikasında Hazar sorunu: tarih ve modernite”, *Beşeri Bilimler*, №4, s.33-37.
- KULAI, E. ve ALIZADE, S. (1994). “Essays on the Caspian Sea”, Tehran: State Department; s. 56-98.
- MAKDİYAN, M. KH. (2012). “İstoriya mezghosudarstvennykh otnosheniy Irana i Rossii” (İran ve Rusya arasındaki eyaletler arası ilişkilerin tarihi), (XIX – nachalo XXI v.), s.133.
- NUSENOVA, A. (2020). Legal status of the Caspian sea, *Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*, s.360-361
- ONGAROVA, Y. (2018). “Kazakistan'ın çok yönlü enerji politikası ve hazar denizi”, *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, s. 3.
- SARKULOVA, G.S. (2016). The Role of Kazakhstan in Forming the International Legal Framework of the Caspian Sea Status, *Bulletin of the volga region Institute of Administration № 5 (56)*, s.44.
- SHAMSODIN, S. (2016). An Analysis of Security Aspects in Government Policy in Iran in the 21st Century, *Dolatpazhuhi*, s. 165.
- PARKHOMCHIK, L. (2014). Modern policy of Iran in Caspian region, *Post-Soviet Issues*, s. 38.
- TAFAZOLI, H. (2009). “Challenges of security in the approach to the borders of Iran and threats to the IRI”, *Studying international relations*. s. 8-9.
- TEMIRBULATOV, A.M. (2011). “Hazar Denizi'nin yasal statüsü: Hazar devletlerinin konumları”, *Bilgi yayınlama eğitim ve bilim merkezi*, “Geleceğin stratejisi”, s.74-80.
- TSİN, Y., CHZHOU, G. ve LO, V. (2019). “Odin poyas i odin put. Yorumlar”, (Çev.) Stanchenko, L. K., *Vostok-Buk yayınevi, Moskva*, s.220
- ZEINOLABEDIN, Y., Yahyapour, M.S. ve Shirzad, Z. (2009). “Geopolitics and Environmental Issues in the Caspian Sea”, s.113-119.
- ZHİLTSOV, S. (2001). “Sovyet sonrası alan: gelişme trendleri”, s.199
- ZONN, I.S., ZHİLTSOV, S. (2004). “Kaspiyskiy region: geografiya, ekonomika, politika, sotrudnichestvo” (Hazar bölgesi: coğrafya, ekonomi, politika, işbirliği), *Doğu-Batı Yayınevi, Moskova*, s.144-145.
- ZONN, I.S., KOSTYANOY A.G., KOSAREV A.N., ZHİLTSOV S.S. (2013). “Kaspiyskoye more: entsiklopediya” (Hazar Denizi: ansiklopedi), *Doğu Kitabı yayınevi, Moskova*, s.336.
- Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 8 Şubat 2019 tarihli 222-VI 3PK Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu.
- RSFSC ile İran arasında Antlaşma (Dogovor mezhdru Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy i Persiyey), Moskova, 26 Şubat, 1921, *Sobraniye uzakoneniy i rasporyazheniy Rabochego i Krest'yanskogo Pravitel'stva*, s.597.
- SSCB ile İran arasında ticaret ve denizcilik anlaşması (Dogovor o torgovle i moreplavanii mezhdru SSSR i Iranom), Tegerane, 25 Mart, 1940, *Sbornik torgovykh dogovorov i soglasheniy po torgovo-ekonomicheskomu sotrudnichestvu SSSR s inostrannymi gosudarstvami*, T. 1. M., 1977, s.301.
- "Kazakistan-2050" Stratejisi: kurulu bir devletin yeni bir siyasi rotası: Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Mesajı, *Kazakstanskaya Pravda*, 2012.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS), 10 Aralık, Montego Körfezi, 1982 (23 Temmuz 1994'te değiştirildi) // SZ RF. 1997. No. 48. Art. 5493.

Rusya Federasyonu ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Hazar Denizi'nde işbirliğine ilişkin bildiri, 9 Ekim'de Astana'da kabul edildi. (2000). Diplomatik bülten, No. 11.

Toplu Güvenlik Antlaşması, 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanmıştır // Uluslararası Antlaşmalar Bülteni. 2000. No. 12.

Kazakistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında Hazar deniz tabanının bitişik bölümlerinin sınırlandırma hatlarının kesişme noktalarına ilişkin anlaşma, 14 Mart 2003'te Almatı'da yapıldı // Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Bülteni. 2003. No. 23. Art. 166.

Hazar Denizi'nin yasal statüsü, Hazar devletlerinin sorunları ve işbirliği olasılıkları. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferansı, Almatı, 1995.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 2, 12 Kasım, 1995.

İran Araştırma Merkezi https://iramcenter.org/hazar-denizinin-hukuki-statusu-konvansiyonu-ve-cok-boyutlu-etkileri/?send_cookie_permissions=OK

(E.T: 22/10/2020)

SLOBODYAN, E. (2018). “Hazar Denizi'ne neden deniz veya göl denemez?” https://aif.ru/politics/world/pochemu_kaspiyskoe_more_nelzya_nazvat_ni_morem_ni_ozerom#:~:text=Почему%20Каспий%20не%20считают%20ни,не%20соединенным%20с%20Мировым%20океаном (E.T: 04/11/2020)

HÜSEYNOV, E. (2019). “Hazar sorunları ve İran'ın konumu”, <https://yvision.kz/post/841999?category=Политика> (E.T: 08/11/2020)

Hazar Denizi sorunu hakkında: Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanının 28 Temmuz 1994 tarihli emri No. 295-r, Düzenleyici hukuki bilgi ve hukuk sistemi Kazakistan Cumhuriyeti "adilet" eylemleri. http://adilet.zan.kz/rus/docs/R940000295_ (E.T: 04/12/2020)